

УДК 821.161.2.09 (Кузьмич)

ОСТАНІНА Г. Г.

КОЛОНІАЛЬНИЙ СВІТ В ОПОВІДАННІ ВОЛОДИМИРА КУЗЬМИЧА «ЖОВТИЙ РИКША»

Стаття присвячена характеристиці колоніально-східних реалій в оповіданні Володимира Кузьмича «Жовтий рикша». Проблеми колоніальної людини, орієнтальні мотиви та східні реалії створили унікальний художній образ Китаю в українській літературі першої третини ХХ століття.

Ключові слова: орієнталізм, колоніальний, східні реалії, орієнтальні мотиви.

Літературний процес першої третини ХХ століття характеризується значним розширенням тематичних обріїв письменства. Митці акцентували свою увагу не лише на відродженні українського народу, а й на інших народах – колонізованих. Доволі часто вони робили акцент на реалістичному зображенні життя інших народів. Це простежується у творчості Костя Котка, Григорія Бабенка, Олександра Полторацького, Івана Ле, Сави Голованівського, Володимира Гжицького та ін. Реальність буття колонізованих народів яскраво зображена в оповіданні Володимира Кузьмича «Жовтий рикша».

Історичні прояви колоніалізму реалізуються в теоретичних працях Е. Саїда, Г. Бгабги, Г. Співак, які прагнули змінити традиційний європоцентричний підхід до літературознавства. У їхніх працях спостерігається осмислення таких категорій: «орієнталізм», «імперський дискурс», «колоніалізм», «імперіалізм», «постколоніальна культура» тощо.

Однією з найважливіших ознак імперіалізму є розвиток колоніальної системи: «Усі культури схильні створювати репрезентації інших культур,

щоб краще опанувати чи якоюсь мірою контролювати їх. Проте не всі культури створюють репрезентації інших і справді опановують і контролюють їх. На мій погляд, це характерна риса модерних західних культур. ...Європа, своєю чергою, й далі демонстративно контролювала те, що було не-Європою, репрезентуючи не європейців у такий спосіб, щоб утримати контроль. Ця подібність і циклічність геть не перешкоджали і не пригнічували думку, мистецтво, літературу й культурний дискурс» [3, 160; 168]. У результаті в художній літературі виник «імперський мотив», що суб'єктивно висвітлював дискурс Сходу із Заходом. Західні теоретики колоніалізму слушно вважали художню літературу найважливішим засобом вираження національної ідентичності. Т. Гундорова у дискурсі модернізму кінця XIX – початку XX століття ввела у обіг поняття «модернізми колоніальні», які були безупинними в пошуках нового [1]. Тобто діалектика української модерності відбувалась за рахунок протиставлення «свого» та «іншого» на рівні творчих проєкцій митців.

Незважаючи на те, що Володимир Кузьмич досить інтенсивно працював як прозаїк у тоталітарний час, сьогодні його творчість залишається на маргінесах досліджень. Саме тому метою даної розвідки є виявлення та характеристика колоніально-східних реалій в оповіданні Володимира Кузьмича «Жовтий рикша».

Образ рикші не так часто трапляється як в українській, так і в світовій (Д. Кіплінг «The Phantom Rickshaw», Лао Ше «Рикша») та російській (І. Бунін «Брати») літературах. Уже сама назва оповідання В. Кузьмича вказує на національну екзотику: їзда «на живій людині». Твір складається з семи частин, що мають логічну послідовність, бо кожна подальша розповідь – це нові випробування головного персонажу твору: «Трудовий день починається», «Кулі й його пасажири попадають у вир страйкарів», «Події набирають нечуваного розмаху», «Ян-Лін – делегат до

жебраків», «Кривавим бруком», «Ян-Лін зустрічає невідомий корабель» та «Ян-Лін здійснює свою мрію».

Уже на початку оповідання автор чітко вказав на художній простір твору: «Велика Юе, срібляста оздоба нічного неба, залишала блакить і синім неводом ловила зорі, щоб разом із ними зникнути над далекими провінціями Китаю, де межа з пустелями й найвищими узгір'ями світу. ... Ставав день, і голубий порт новий китайський Чикаго, повільно підводився з цементового ліжка... Очі Шанхаю уважно дивилися вперед на море, в бік Японії, а там випливали залізні щогли невідомого крайсера...» [2, 5]. Топонімічні назви виступають цілком реальними й абсолютно не випадковими. У художньому світі оповідання панують жорстокі суспільні закони та вирішуються актуальні життєві проблеми. Це насамперед турботи про хліб насущний, оскільки Шанхай це не тільки важливий фінансовий і культурний центр Китаю, а насамперед – найбільший у світі морський порт, місто, що пов'язує республіку з усіма кранами світу. Саме сюди приїздять бідні й безправні люди з надією заробити грошей. Їх працю можна порівняти хіба що з працею тяглової худоби.

Трудовий день рикші починався з боротьби за виживання, найчастіше в пошуках роботи він робить ставку на іноземних туристів: «В одному з кутків серед численного вантажу, наваленого в порту, прокинувся Ян-Лін – двадцятишестилітній рикша. Сонце сліпучим сяйвом впало на очі і послабило цим утому минулого дня. Вмить пригадалось, що котрий рикша переспить своїх колег, лишиться без заробітку» [2, 6]. Люди, що працювали замість кіней, змагалися один з одним за клієнта: «Рикші побігли вперед дивовижними стрибками, страшенно галасуючи й лаючи один одного, коли візки наскакували на візки» [2, 7]. Однак пасажери були вибагливими і впершу чергу звертали увагу на фізичні особливості рикш: «Справді, Ян-Лін був симпатичний. Азіатські риси

м'якшали у хвильках усмішок. Мічман не цікавився серцем Ян-Ліновим, йому були більше до вподоби міцні ноги з темними гулями м'язів на гомілках та стегнах; йому подобався рівний спокійний вираз очей, і тому він узяв його, бо гадав, мічман, такі ноги швидше довезуть до міста, а витриманість і спокій врятують його од випадковості серед великого неритмічного руху на вулицях Шанхаю» [2, 8]. У творі діють люди, які за мізерну плату, при відсутності шансів хоча б на яесь визнання серед інших, віддають свою молодість, силу та здоров'я. Саме вони покладали голови на вівтар цієї імперії.

Маршрути рикш проходили через різноманітні квартали Китаю, архітектурні особливості яких свідчать про модернізацію міста та промисловий розвиток країни: «Казкові картини з різнобарвністю й привабною красою, увесь той химерний вигляд великого міста, де надзвичайно стародавня культура Китаю межувала з кварталами американського бізнесу – все це не вражало кулі, все це було знайоме Ян-Лінові» [2, 9]. Неодмінним «супутником» цивілізаційного розвитку виступає контраст: «Вони їхали повз обдертих непривітних хатинок, де мешкали бідарі робітники. Легкі будиночки були збудовані з бамбуку, текстури й ганчір'я. Невеселі погляди дітвори й голодних жінок поважали рикшу» [2, 18].

Під час роботи (на дорозі) рикша почував себе як риба у воді, тому саме тут розкривалися його потаємні думки, внутрішні почування та бажання: «Везіть, везіть, хлопці... / У важкого чужинця грошей багато, / А у нас їх нема. І коли б ми їх мали, / То не ми, а він би возив нас» [2, 9]. Запропонований реципієнтові переклад пісні додає словам експресії, увиразнює опозицію «європеєць – колонізований», дає змогу останньому відчувати гармонію в суперечливому довколишньому світі, а також утілює місцевий колорит: «Ме-би-лахаїа – / Тах-ашин-вала – / Ве-аус-цех» [2, 9].

Колоніальна спільнота твору розмаїта: «Вуличний рух ішов хуткий, мінливий і кольористий – раси, люди усіх племен перемішалися в одному гурті, наче загадкове ворушило історії всі струмки культур і цивілізацій злило тут в одну ріку, і ріка, не маючи виходу, закрутила у вирі всі людські нації з їхнім романтичним минулим» [2, 12]; «Ця фешенебельна вулиця кипіла рухом різнокольорових, іноді фантастичних жіночих убрань з єдвабів, з тонких оксамитів – жінки, дами, кокетки, проститутки метелили перд загорожею, нагадуючи нічних істот...» [2, 35]. Траплялися серед їх маси і совісні ідеалісти, котрі серйозно ставились до своєї місії, однак більше було традиційних колонізаторів: «Біля брами лежав забитий китаєць, і його переплутана закривавлена коса обгортала голову змією» [2, 21]; «У вбивстві винна система суспільного ладу» [2, 26]; «...портова влада іноді записувала в щоденник прізвище кулі, коли вони дуже часто без паспортів утікали на чужоземних пароплавах у Європу або в Америку, але такої досконалості обліку не провадилось» [2, 56].

Китай уже розпочав модернізацію, але опір традиційного суспільства був занадто сильний. Усе частіше спалахували повстання: страйкували робітники фабрики Джефріс-Джапан. Країна втрачала демократичні здобутки, а експансіоністська політика набирала обертів: «Лава збентежених людей сунула в браму. Всі вулиці на території японської концесії переповнилися, і Ян-Лін став свідком першорядної події, що мала ось-ось розгорнутись на всю широчінь» [2, 27]; «Оці два – шакали імперіалізму, третій – один із тих Хао-Жень – твердих людей, що в Росії вбили найбільшого дракона в житті і творять свою вільну робочу республіку» [2, 28]; «Ганьба білому зрадникові...» [2, 41]; «Шанхай під владою московського більшовизму»; «Більш-ш-шшовізм мус-ить бути знищений» [2, 42]. Саме в цей «гарячий» момент безправного і забитого рикшу спіткало особисте горе: «Автомобіль, повертаючись на іншу путь, роздавив на очах кулі коляску, і вона хруснула, немов розчавлений хрущ.

Скалочки дерева посипались навкруги і Ян-Лін зупинився над ними, як над домовиною друга, і серце перетворилося на камінь, проробило криваву діру вздовж тіла і немов упало поруч з розтрощеною, колись елегантною прекрасною коляскою» [2, 30].

«Камінне серце» Ян-Ліна має символічне значення: досягнення особистої свободи, звільнення від рабства цілої нації. Адже мати власний візок міг не кожен рикша і велика їх частина брала візок в оренду в господаря, а за це доводилося віддавати більше половини зароблених важкою працею грошей. Боротьба між імперією і колонією загострюється, призводить до кривавої розправи: «...ненависть до «білих тигрів» перемогла жах...» [2, 44]; «Вогненным толоком, кривавим рубачем вони одсували маси – кулі несли смерть – і все ж загорожу знищено...» [2, 45]; «Ян-Лін не оглядався назад на жахну картину – на кулеметну м'ясорізку, на бойню» [2, 46].

Ян-Лін простодушний, довірливий, з душевною шляхетністю: «...відчув потребу – бути усім трударям братами» [2, 23]; «...уява його намалювала колоса, утвореного тілами людей: він, мало помітний, втілювався в колоса і не злився з ним, а зрісся, ставши маленькою частиною велетенського тулуба» [2, 32].

Аморальність, антилюдяність системи, що панує в суспільстві, де усе працює тільки на збагачення монополій, – головна проблема твору. Багатів не бентежить те, що вони отримують величезний прибуток шляхом експлуатації, розорення й зубожіння більшості населення чужої країни. Звичайно, іноді жителі Шанхаю «нагороджували» своїх «проводирів науки і світла» належним чином: «...кулі, найгірша наволоч у світі, поводяться нахабно з чужинцями і головне з англійцями та японцями» [2, 19]; «Талаї-е – насіли вони на європейця, оточивши його обрубками покалічених рук. Гній поточився з ран зелено молочною юшкою, закапав вичищені чоботи, і сморід важкуватий гостро вдарив у

випищене обличчя цивілізатора. Нарешті, йому урвався терпець, і він, щоб позбавитися як-небудь цих потвор, вивернув кишені і все срібло шпурнув у юрбу» [2, 40]

Відбулося «технічне» рабство людей, які стали гвинтиками машин і втратили здатність боротися за краще життя, а жадібні до грошей європейці перетворили їх існування на рабство. Замість імені кожен рикша мав свій номер, символічне тавро ХХ століття: «Ян-Лін плакав солоними слізьми безсилля; поливав їми рабську ознаку – металеве число. Кільце теліпалося на руці і дзвеніло немов кості ма-джонг у партнера, що програє останнє майно» [2, 74]; «Металевий № 46 лип до вогкої долоні» [2, 75].

Окрім того, у творі порушена проблема біженців та «хліба насущного» не лише серед східних людей, а серед білих європейців. Скажімо, «руський емігрант», у чужій країні потрапивши у складне матеріальне становище, без консульського захисту стає абсолютно нецікавим для роботодавця. Емігрант зважається привернути до себе увагу намагаючись вчинити самогубство, тим самим викликаючи жалість в байдужого оточення. Врятований мічманом-японцем він змушений виконувати найчорнішу роботу: «Мічман бажав, як шляхетний самурай, довести прекрасним міс і містріс, що європейська цивілізація дала наслідки і серед жовтої раси. Він стрибнув у воду і взяв напрям до тонучого» [2, 15]. А інший погодився виконувати роботу колонізованих: «...постать білої людини, що трималася окремо і гордовито поглядала на останніх... Вони бачили його вперше, але одне розуміли вони, що горе примусило і його взятися за важку роботу, може, колишнього багатія» [2, 54—55]. Саме тут відчувається близькість прози Володимира Кузьмича і Івана Буніна (розповідь «Брати»): прагнення східної людини наслідувати європейців. Однак в оповіданні українського прозаїка це поодинокий випадок, бо Ян-Лін не забув про істинний сенс життя.

На відміну від романтиків, Володимир Кузьмич практично не вдавався по опису чи констатації побуту китайців, він лише акцентував увагу реципієнта на убогості вбрання робітників: «Обдерті, вмазані у сажу, в чорний пилючий бруд, вкриті дрантям, фуфайками, старим лахміття із ковдр, а подекуди і газетним папером...» [2, 37]. Однак, як і Іван Франко, тонко відчував орієнтальні запахи («Рикша був радий, що втік од вонючих, брудних, невимовно загаджених кварталів, де мешкали жебраки. Його ніс був призвичасний до всіх запахів світу, крім надзвичайно нудного вадкуватого смороду жебрацького» [2, 38]), і як Агатангел Кримський не оминав увагою здатність східних народів до імітації звуків («Жебраки хрюкали, гавкали і імітували голоси всіх тварин і птиць. Але ніщо їм не вдавалось так гарно, як завивання пораненого солдата і гнівний крик обдуреного робітника») [2, 41]. Через те що головний герой оповідання постійно прагнув до суспільно-політичної свободи, маємо багато контрастів: цивілізація – нецивілізація, свій – чужий, багатий – бідний, білий – жовтий, Схід – Захід, старе – нове, минуле – сучасне тощо.

У творі багато ономастичних слів-реалій, по позначають географічні (Китай, Чикаго, Шанхай, Нанкінг-Род, Дай-Юань-Го, Футчау) та власні (Ян-Лін, Чжан-Цзо-Лін, Яшімото) назви. Твір суспільно-політичного спрямування має відповідні реалії, пов'язані з державним устроєм країни, виробництва та виробничих відносин: фабрика Джефріс-Джапан, крайсер «Ісухи», голова, «Дейлі Ньюс Норт-Чайна», судно «Трансбалт», контора «Офіс ов Орієнт-Ляйн», корабель «Пам'ять Леніна», Уханський Гоміндан.

Отже, в оповіданні Володимира Кузьмича «Жовтий рикша» порушуються найважливіші соціальні проблеми початку ХХ століття, осмислюється самотність та безпорадність людини перед хаосом світобудови. Психологічних картин у творі надто мало, автор рідко заглиблюється у внутрішні проблеми «жовтої» людини, однак є діалектика руху світу, що безкінечно розвивається та оновлюється із все ще

колоніальною людиною. Екзотична країна розкривається письменником зсередини, без жодних прикрас, постаючи у повсякденних проблемах та потребах її корінних мешканців. Орієнтальні мотиви у творі характеризують суспільно-політичну ситуацію Китаю на початку ХХ століття; іншомовна лексика та ономастичні реалії створюють східний колорит. Усе це разом створило унікальний художній образ Китаю в українській літературі першої третини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. — К. : Часопис «Критика», 2009. — 447 с.
2. Кузьмич В. Жовтий рикша / Володимир Кузьмич. — Харків-Одеса : Державне видавництво України «Укрполіграф», 1930. — 75 с.
3. Саїд Едвард В. Культура й імперіалізм / Едвард В. Саїд; [пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбаз та ін.]. — К. : Критика, 2007. — 608 с.

ОСТАНИНА А. Г.

КОЛОНИАЛЬНЫЙ МИР В РАССКАЗЕ ВЛАДИМИРА КУЗЬМИЧА «ЖЕЛТЫЙ РИКША»

Статья посвящена характеристике колониально-восточных реалий в рассказе Владимира Кузьмича «Желтый рикша». Проблемы колониального человека, ориентальные мотивы и восточные реалии создали уникальный художественный образ Китая в украинской литературе первой половины XX века.

Ключевые слова: ориентализм, колониальный, восточные реалии, ориентальные мотивы.

OSTANINA G.

**COLONIAL WORLD IN THE STORY «YELLOW RICKSHAW» BY
VLADIMIR KUZMICH**

Article focuses on the characteristics of the colonial-Eastern realities in the story «Yellow Rickshaw» by Vladimir Kuzmich. Problems of colonial rights, oriental motifs and Eastern realities have created a unique artistic image of China in Ukrainian literature of the first third of the twentieth century.

Key words: Orientalism, colonial, Eastern realities, Oriental motifs.

Стаття надійшла до редколегії 10.10 2012 р.

